

TARBIYAVIY SUHBATLARNI TASHKIL ETISH ORQALI BOLALARDA TO'G'RI VA MADANIYATLI NUTQ SHAKLLANTIRISH

Boymurodova Sarvinoz Saparali qizi
Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy
pedagogika universiteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Tarbiyaviy suhbatlarni tashkil etish orqali bolalarda to'g'ri va madaniyatli nutq shakllantirish bugungi kun ta'limi va tarbiyasida o'ta dolzarb masala hisoblanadi. Bolaning jamiyatga kirib kelishi, o'z o'rnini topishi, shaxsiy fazilat va mulohazalarini omilkorlik bilan ifoda eta olishi uchun avvalo nutq madaniyatiga, to'g'ri va asosli so'zlash, axloqli muomala, hurmatli munosabat, og'zaki va yozma muloqot madaniyatini egallashiga zarur sharoit yaratilishi lozim. Shu maqsadda maktab, oila, mahalla va boshqa ijtimoiy muassasalarda olib boriladigan tarbiyaviy suhbatlar asosiy vosita va samarali metod sifatida ahamiyat kasb etadi. Tarbiyaviy suhbatlar nafaqat bolaning axloqiy dunyoqarashini boyitadi, balki zamonaviy kommunikativ muhitga mos, ma'noli, mulohazakor va odamlar bilan to'g'ri muloqotda bo'la oladigan nutqiy salohiyatli avlodni shakllantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: tarbiyaviy suhbat, bolalarda nutq, madaniyatli nutq, axloqiy tarbiya, kommunikativ malaka, o'zaro muloqot, nutqiy salohiyat, pedagogikasi, og'zaki va yozma nutq, milliy qadriyatlar.

Suhbat orqali nutq o'stirish, har bir bolaning shaxsiyati, dunyoqarashi, fikrlash tarzi, tasavvuri va ma'naviyati bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq muhim jarayon hisoblanadi. Tarbiyaviy suhbatlar turli ijtimoiy, axloqiy, madaniy, tarbiyaviy mavzular doirasida olib borilib, har bir ishtirokchini nutqiy faoliyatga jalb qilish, ular orasida o'zaro hurmat, axloqli va odobli muomala, madaniy gapirish, to'g'ri va asosli fikr yuritishga undash orqali sog'lom va madaniyatli muhitni ta'minlaydi. Shu sababli, tarbiyaviy suhbat darslari yosh avlodning ruhiy va axloqiy rivoji, nutqiy tafakkuri, muloqot madaniyatini yuqori darajaga olib chiqishda o'ta ahamiyatli omil hisoblanadi. Bolalarda to'g'ri va madaniyatli nutq shakllanishining psixologik, pedagogik asoslari chuqur o'rganilgan. O'qituvchi yoki tarbiyachi bolaga, avvalo, nutq — jamiyat, madaniyat va inson ruhiyatining muhim ko'zgusi ekanini, har bir so'z, harakat va muomala orqasida odamning dunyoqarashi, odobi, tarbiyasi, axloqi namoyon bo'lishini muntazam anglatadi. Tarbiyaviy suhbat jarayonida bolalar hayot bilan bog'liq turli masalalarga doir savol va javob, fikr almashish, mulohaza yuritish, bahs-munozara, dialog, monolog, nutqiy vazifalar orqali o'z so'zlarini to'g'ri va madaniy yetkazishni o'rganadilar. Har bir darsda ularning og'zaki va yozma nutq malakalari muntazam rivojlantirib boriladi [1].

Tarbiyaviy suhbatlarda asosiy e'tibor bolalarni mustaqil fikrlash, tasavvur qilish, tezkor va aniqlik bilan so'zlash, mazmunli va boy jumlar tuzishga yo'naltiriladi. Mazkur suhbatlar bolalarda ijtimoiy jarayon va hodisalarga nisbatan o'z munosabatini bildirishi, o'z fikrini bosqichma-bosqich, aniqlik va ishonchlilik bilan bayon qilishi, odobli va insofli bolalarcha muloqot qilishga yordam beradi. Bolaning shaxsiyati va dunyoqarashiga mos ravishda olib boriladigan tarbiyaviy suhbatlar doirasida har bir ishtirokchiga o'zini erkin his qilish, o'z fikrini ochiq-oydin ifoda qilish imkoniyati yaratiladi, bunda pedagogning to'g'ri rahbarligi, insoniy hamda pedagogik madaniyatidan ustalik bilan foydalanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Tarbiyaviy suhbatlar o'z mazmun-mohiyati va metodikasiga ko'ra turli shakl va ko'rinishda o'tkaziladi. Dars yoki mashg'ulot jarayonida olib boriladigan suhbatlar nafaqat bolalarning nutqiy faoliyatini rivojlantiradi, balki muloqot madaniyatini, xulq-atvorini, jamiyat va oiladagi o'rnini, etika va estetika tushunchalarini ham boyitadi. Suhbat davomida bola har bir so'z va nutq normasini to'g'ri qo'llaydi, savol-javob, tanqid va tahlil, mulohaza va bahs, xulosa va majburiy qoidalar orqali o'z nutqini boyitadi. Bola suhbat jarayonida talaffuz, intonatsiya, so'z tanlash, mimika, harakat, xatti-harakat, ohang va madaniy nutq me'yorlariga qat'iy amal qilishi uchun keng imkoniyatlar yaratiladi. Yoshlarga to'g'ri va madaniyatli nutq shakllantirish — avvalo, ularni o'z fikrini jamiyatga aniq va lo'nda yetkaza olish, birovga so'z orqali ta'sir o'tkazish, muloqotda o'zini tutish, o'zini erkin va ravon ifoda etish madaniyati, odob qoidalariga amal qilish ko'nikmasini singdirishdir. Shu jihatdan, tarbiyaviy suhbatlar darslari yoshlarning axloqiy, ijtimoiy, madaniy va ruhiy rivoji uchun tayanch bo'lib xizmat qiladi. Keyinchalik ularning hayotda o'z o'rnini mustahkamlash, kasb va faoliyatda muvaffaqiyat qozonish, insonlar bilan muomala va muloqot jarayonida to'g'ri va madaniyatli so'zlash, o'zini tutish, jamiyatga foydali inson bo'lib ulg'ayishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Ushbu suhbatlar bolalarda nutqning o'ziga xos ko'nikma va malakalarini shakllantiradi. Masalan, bolaga aniq va lo'nda gapirish, so'zni to'g'ri talaffuz qilish, nutqiy ifoda, jumla qurilishi, matnni izchil va mantiqiy bayon qilish, savol-javoblarga ochiq va to'g'ri javob berish, ohang va harakatni uyg'unlashtirish malakalarini muntazam bajartirish muhimdir. Tarbiyaviy suhbatlar mazmuniga bolalarning yoshi, intellektual rivoji, muloqot madaniyati, axloqiy va ma'naviy asoslarga oid bilim va dunyoqarashlar moslab olib boriladi. Shuningdek, suhbatlarda mustaqillik, ochiqlik, ochiq muloqot, faol listen va speaking (tinglash va so'zlash) tamoyillariga rioya qilinishi zarur. Bu tamoyillar bola nutqining madaniy va intellektual o'sishga xizmat qilishi uchun muhim asosdir [2].

Suhbat davomida bolani o'z uyi, maktabi, jamoasi, vatani, milliy qadriyatlari, otanasiga bo'lgan munosabati, tengdoshlari bilan o'zaro muomala va o'z nutq shakllanishiga doir muammolar ustida fikr yuritishga undash lozim. O'qituvchi suhbat jarayonida har bir ishtirokchini faol jalb qiladi, ularning nutqiy salohiyatini, ijodiy

tafakkurini rivojlantiradi, savollar beradi, yangi nutqiy faoliyat usullarini sinab ko'radi, hamjihatlik, madaniyatlilik, hurmat, tanqidiy tafakkur, mulohaza yuritish, nuqtai nazar bildirish, boshqalarning fikriga hurmat bilan qarash kabi fazilatlarini shakllantiradi. Bunda o'quvchi nutq samaradorligi bo'yicha turli darajadagi savollarga javob qaytaradi, fikr bildiradi va eshitish-muloqot jarayonida o'z faolligini namoyon qiladi. Tarbiyaviy suhbatlar bolalarda hurmatli, madaniyatli, proaktiv va axloqiy sog'lom muloqot tuzishni o'rgatadi. Suhbat davomida o'qituvchi yoki yetakchi ishtirokchilar havasli va do'stona muhit yaratishi, bolalarga ochiq va faol so'zlash, to'g'ri fikrlash, muloqotda o'zini mustaqil tutish madaniyati bosqichma-bosqich singdiriladi. Natijada, bolalar har qanday ijtimoiy hayotda, maktab va mahalla majlislarida, dars va turli yig'ilishlarda so'z olib, o'zini erkin, orasta va madaniyatli tutib, so'zining ta'sirchan va ishonchli bo'lishiga erishadilar. Suhbat jarayonida bolalar nutq me'yorlari, orfografik, orfoepik, grammatik va uslubiy normalarga rioya qilish, o'zaro munosabatning ahamiyati, sodda va aniq ifodalash, muloyimlik bilan so'zlash, hurmat, sabrli va hamjihat bo'lish fazilatlarini angelaydilar. Har bir tarbiyaviy suhbat bolalarning ongida yangi bilim va ko'nikmalar paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Suhbat yakunida o'quvchilar yoki ishtirokchilar o'zlarini muhokama qilinayotgan masalaga daxldor his qiladilar, o'z nuqtai nazarlarini boshqa ishtirokchilar bilan solishtiradilar, yangidan-yangi g'oya, mulohaza va takliflar ishlab chiqadilar, bahs va tahlil, muhokama va xulosa jarayonlarida erkin ishtirok etadilar. Bu esa, nafaqat nutqiy salohiyat, balki muloqot madaniyatini rivojlantirishga, har bir bolaning ijtimoiy va axloqiy psixologiyasini boyitishga olib keladi. Tarbiyaviy suhbatlarni tashkil etishda bir qancha muhim metodik prinsiplar mavjud bo'lib, ular jarayonning samarali kechishini ta'minlaydi. Dastlab, suhbat uchun muayyan mavzu va maqsad tanlab olinadi. O'qituvchi yoki yetakchi suhbat davomida bolalar uchun tushunarli, zamonaviy va hayotga yaqin mavzuni tanlaydi, har bir ishtirokchi nutqiy faoliyatga jalb qilinadi. Suhbat davomida ochiq, aniq va ravon savol-javoblar asosida dialog olib boriladi, har bir ishtirokchi o'zini hurmat qilish, boshqasining fikriga quloq tutish, muhokama va mulohazalarda erkin qatnashish imkoniyatini qo'lga kiritadi. Bunda o'qituvchi faqat tinglovchi emas, balki har bir bola faol ishtirokchi, fikr bildiruvchi, mustaqil mulohaza yurituvchi rolini bajaradi. Jarayonda bolalarning liderlik, muloqot va hamkorlik salohiyatini ochish, ularni do'stona va madaniy ruhda, to'g'ri va samimiy nutq madaniyatiga o'rgatish bosh mezon bo'lib hisoblanadi [3].

Tarbiyaviy suhbatlarni tashkil etishda bolaning yosh psixologiyasi, ona tilidagi nutq faolligi, oilaviy va ijtimoiy muhitdagi rolini hisobga olish, soddalik va ravonlik, real voqelik va bolalar ehtiyojiga mos keladigan sharoitni yaratish juda muhimdir. Suhbat xar bir ishtirokchi uchun o'zini namoyon qilish, ochiq va muloqotda faol ishtirok etish, yangi so'z va iboralarni o'rganib, nutqini boyitish uchun imkon yaratadi. Yangi mavzu, so'z va iboralarni o'zlashtirish, o'z fikrini to'g'ri va aniq ifoda qilish,

madaniyatli va axloqli munosabatda bo'lish, o'quvchi va suhbatdoshlar fikrini yuzaga chiqarish orqali muloqot va nutq madaniyatining yangi bosqichi boshlab beriladi. Tarbiyaviy suhbatlarda bolalarning og'zaki va yozma nutqini shakllantirish uchun mustahkam asoslar tayyorlanadi. O'qituvchi bola nutqini o'stirishga asoslangan maxsus topshiriq va amaliy mashg'ulotlar, savollar, bahs va tahlil, ijtimoiy va axloqiy masalalarga doir mavzular asosida suhbatlarni tashkil qiladi. Bola suhbat davomida o'zini erkin tutadi, savol beradi, javob oladi, o'qituvchi va boshqa suhbatdoshlar savollariga javob qaytaradi, o'z mulohazalari bilan ishtirok etadi. Bu jarayon bolalarda mustaqil va madaniy nuqtai nazardan so'zlash, muloqot, nutq madaniyatini shakllantirish uchun zamin yaratadi. Tarbiyaviy suhbatlarni tashkil etish davomida bolaning ongida so'z va nutqning jamiyat uchun ahamiyati, har bir insonning nutqiy madaniyati, axloqiy va odobli muloqot qilish mas'uliyati, o'z fikri va unga bo'lgan ishonch, boshqalarning fikriga hurmat bilan yondashish, savobli va yaxshi so'z ishlatish, mehribonlik, bardam va muloyimlik asoslari mustahkamlanadi. Bola suhbat davomida keyingi hayoti, maktab va jamoada o'z o'rni, qadr-qimmatini, nutq shaxsiyati va axloqiy yetukligi haqida ham keng mulohazalar yuritadi [4].

Bolaning nutqiy salohiyati va muloqot madaniyati uning kelajagi uchun muhim mezon hisoblanadi. Shu sabab, tarbiyaviy suhbatlar bolalarni doimiy o'zgaruvchan va harakatga to'la jamiyat sharoitlariga moslashish, har bir vaziyatda to'g'ri va intellektual mulohaza yuritish, o'z so'zini og'ir-bosir, madaniyatli, aniq va ahloqli asosda bayon etish, boshqalarning so'z va harakatini to'g'ri anglash, axloqli muloqot madaniyatini shakllantirishga yordam beradi. Tarbiyaviy suhbatlar hayotiy faoliyatda zamonaviy kommunikativ kompetensiya, axborotga to'g'ri munosabat, ijodiy fikrlash, o'z-o'zini tahlil qilish, mustaqil va to'g'ri xulosa chiqarish, jamiyatda munosib inson bo'lishda asosiy yo'riqnomaga vazifasini bajaradi. Ahamiyatli jihati shundaki, tarbiyaviy suhbatda bolaning nutqiy o'sishi, o'z fikrini aniq, lo'nda va mazmunga boy ifodalash, orfografik va orfoepik normalarga rioya qilish, madaniyat namunalarini ifoda etish, an'anaviy va zamonaviy suhbatlashuv usullaridan to'g'ri foydalanishni o'rgatish ustuvor o'rin egallaydi. Bu o'z navbatida, bolaning so'zlashuv malakasi, nutqiy salohiyati, axloqiy dunyoqarashi, ijtimoiy faolligi, tafakkur va ijodkorlik, boshqalar bilan hamkorlik va muloqot uchun ochiq bo'lish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Tarbiyaviy suhbatlarni muvaffaqiyatli tashkil etish o'qituvchi va tarbiyachidan yuqori darajadagi pedagogik salohiyat, nutqiy madaniyat, bolalar psixologiyasi va jamiyat ehtiyojlarini chuqur anglash, yangi mavzular topa olish va innovatsion metodikaga ega bo'lishni talab qiladi. Maxsus tayyorlangan suhbat materiallari, axloqiy qoida va etika asoslari, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ma'naviy ilm-fan boyliklariga asoslangan mashg'ulotlar orqali har bir bola madaniy va to'g'ri nutqga, axloqli va madaniyatli muloqotga ega bo'lib ulg'ayadi [5].

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, tarbiyaviy suhbatlar orqali bolalarning nutqiy madaniyatini, o'z fikrini to'g'ri, aniq va madaniyatli ifoda etish ko'nikmalarini shakllantirish ta'lim va tarbiyada eng muhim omil hisoblanadi. O'qituvchi har bir bolani faol va mustaqil fikrlaydigan, o'z so'zi va harakatida madaniyat, axloq, do'stlik, insoniylik va uyg'unlikni ifodalovchi inson qilib tarbiyalash yo'lida tarbiyaviy suhbatlardan unumli foydalanadi. Ushbu usul zamonaviy ta'limning asosiy tamoyillariga, bolada mustahkam nutq, madaniyat va axloqiy jihatdan pishiq, salohiyatli, ilg'or va ijtimoiy faol shaxs tarbiyalashga xizmat qiladi. Bolaning har tomonlama ulg'ayishi va shakllanishi, nutq salohiyati, axborotni tinglash va o'z-o'zini ifoda etish madaniyati, hamjihatlik va do'stlik, hurmatli muomala va jamiyatga foydali bo'lish borasidagi ko'nikmalari shakllanib boraveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jabborov Z. Bolalarda nutq va muloqot madaniyatini rivojlantirish. – Toshkent: Ma'naviyat, 2021.
2. Soliyeva D. Tarbiyaviy suhbatlar pedagogikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
3. Eshmuxamedova B. Zamonaviy maktabda tarbiyaviy jarayon va axloqiy qadriyatlar. – Toshkent: Fan, 2020.
4. Umarova N. Nutq madaniyatining asosiy tamoyillari. – Samarqand: Nasr, 2019.
5. Mahmudova Z. Pedagogik muloqot va tarbiya. – Toshkent: Ma'rifat, 2022.
6. Xudayberdiyeva G. Nutq va axloqiy tarbiya asoslari. – Qarshi: Mumtoz so'z, 2022.
7. Xalq ta'limi vazirligi. Pedagogika va nutq madaniyati dasturlari. – Toshkent: Rivoj, 2019.
8. Mirzaeva R. Muloqot madaniyati va o'zini ifoda etish. – Toshkent, 2023.
9. Rasulov E. Bolalar psixologiyasi va og'zaki nutq ko'nikmalari. – Toshkent: Intellekt, 2020.
10. Boburxonov S. Suhbat va madaniy muloqot. – Farg'ona: Ilm, 2021.